

מתנ"ך לספרות: עיון ביצירתה של אריאלה

מאות בשנים יצר העם היהודי סביב ספר התנ"ך. חלק גדול של היצירה היהודית היא פירושים, מדרשים, פרפרזות, המשכים, גילוי האמת הדתית או שכבות נסתרות בעומק הכתובים. יצירה זו השכילה לחבר את שני הקצוות: מצד אחד – מקוריות וביטוי של רחשי הפרט והדור שנכתבה בימיו, ומצד שני – קשר אמתי ואותנטי אל ספר הספרים, שהיצירה לא ראתה עצמה אלא כהערות בשוליו וכדולה ומשקה ממעינו.

גם בספרות המודרנית נותרו סופרים השואבים השראה ישירה מן התנ"ך, אבל בשבילם חיבור הקצוות הסותרים הפך למשימה קשה הרבה יותר. גרשם שלום עמד על פן חשוב של קושי זה במאמרו "הרהורים על אפשרות של מיסטיקה יהודית בימינו".¹ לדעתו אפשרות כזאת תלויה באמונה ב"תורה מן השמים" כפשוטה, המאפשרת לייחס לתורה פירושים רבים, ואף כאלה שחורגים מן התוכן ההיסטורי-פילולוגי. מי שאינו יכול, בתום לב ובמצפון נקי, להתעלם מכללי המדע – יש לו בעיה.

בעיה זו ניצבה במלוא חריפותה בפני אריאלה, וקבעה במידה רבה את דמותה המיוחדת של יצירתה. כל ימיה אהבה את התנ"ך אהבת נפש; אבל אהבה המבקשת לרדת לחקרו, כפשוטו וכנתינתו, כפי שראתה עוד בימי ילדותה אצל אביה, שמואל דים עובד האדמה וחוקר התנ"ך, שפתח את לבה לאהבה זו.² וכך, לכשגדלה, פנתה למחקר המקרא וחיבורה הראשון היה עבודת דוקטור על הנושא: שמות פרטיים מן הסוג הצפוני אחרי גלות אשור ובבל.³

¹ בספרו דברים בגו, תל-אביב תשל"ו, עמ' 71-83.

² בדף הפתיחה של עבודת הדוקטור הנזכרת בהערה הבאה היא מקדישה את העבודה "לזכר אבי ומורי שמואל בן ישעיהו הלוי דים ז"ל, שפתח את לבי לאהבה את התנ"ך, ולאמי הטובה חדוה דים נ"י".

³ *Northern Type-Names in the Post-Exilic Jewish Onomasticon. A Dissertation Presented to... Brandeis University... By Ariella Deem Goldberg, 1972*. העבודה כתובה במכונת כתיבה ולא נתפרסמה לא במקור ולא בתרגום.

היתה זו עבודה "מדעית" למהדרים מן המהדרין, ובלא שמץ של בלטריסטיקה. כולה כתובה בז'רגון החוקרים ובשפה האנגלית, והיא מדויקת, ממוינת, מפוררת ומבוררת. אריאלה הגדירה כאן סוג חדש של שמות פרטיים – הסוג הצפוני, וקבעה קריטריונים לזיהויו. בתוך אלה הבחינה בתת-סוג – שמות של אנשי בנימין. לאור הקריטריונים שהעלתה, חקרה אריאלה את השמות של בית מורשו, שנכתבו בתקופה הפרסית ונתגלו בנמרוד (חלה) שבסוריה, והעלתה קשר אמיץ ביניהם לבין השמות הבנימינים. במהלכה נגעה בעוד כמה עניינים השייכים לכך (כגון הקשר בין המיתוס האוגריתי לבין השמות הצפוניים ושמות האלהיות וזיקתו של בנימין אל שבטי הצפון), אבל לא הוסיפה כל השערות היסטוריות על המשמעות האפשרית של "הקשר הבנימיני" הנ"ל, כנראה כדי לא לפגוע ברמת "הביסוס המדעי" של העבודה. רק בהקדמה היא רומזת לאפשרויות חדשות וכיווני מחקר הנרמזים כאן לפני ההיסטוריון.

זאת עבודה חשובה ומצוינת, לית מאן דפליג. אבל אריאלה לא אהבה אותה. שנות האיסוף והכתיבה זכורות היו לה לרעה, והיא נתנה לכך ביטוי רב ועז בעל-פה ואף ברומן "אחרריך בנימין", כפי שנראה להלן. אף התוצאה הסופית לא מילאה אותה שמחה או גאווה – רק לאחר הפצרות מרובות הרשתה לי אריאלה לקרוא בעבודה, והעניקה לי טופס ממנה. מוסרות "המדע", ובפרט בעבודת דוקטורט, גרמו לה תחושה של מחנק.

לפיכך, אף שאריאלה לא חדלה מעולם לפרסם מאמרים מדעיים, החלה מפנה את רוב מרצה אחרי הדוקטורט לכתיבה ספרותית, והספר הראשון שכתבה – "ירושלים משחקת מחבואים" (תל-אביב תשל"ו) – אינו עוסק בעניינים תנכיים ואין לו נגיעה לעבודת הדוקטורט. אמנם גם הוא כתוב בדרך שתנקוט בה ב"אחרריך בנימין" ותשתמש בה לקשר בין שני היסודות – המקראי והאישי, והיא דרך המיתוס ההיסטורי-לאומי שהכותבת והיוצרת אותו מופיעה בו בגוף ראשון, ודרך יצירתו היא חלק ממנו. אך כאן, ב"ירושלים",

ה"תעודות" המשמשות בסיס לפיתוח הרומן אינן המקרא, אלא שקופיות-תצלומים של ירושלים במאה התשע-עשרה שהתגלגלו לידיה, והרומן בנוי גם על "פירוש" תוכן התמונות, וגם על שיחזור אגדתי של הדרך שהתגלגלו בה התמונות, ואיך מצאה אותן המחברת, ואיך עמדה על טיבן ותולדותיהן.

אבל אחרי הפסקה זו, שבה יכלה לנוח מהטראומה של הדוקטורט, חזרה אריאלה אל התנ"ך, אהבתה הראשונה. ברומן "אחריך בנימין" (ירושלים תשמ"א) יכלה להגשים מה שרק חלמה בעת הדוקטורט, ואף לערוך חשבון עם עבודתה הראשונה. הדוקטורט מופיע ברומן בכמה מישורים, והיחס אליו הוא אמביוואלנטי. מצד אחד כותבת היא עליו (בין השאר) בזה הלשון:

ואני שעמדתי עתה ביון מצולה, בעיצומו של מחקר היסטורי כלשהו, עלי עלי הוטל לשוב ולעסוק ברשימה זו [= רשימת בית מורשן] של שמות. איך זה נסחפתי אני לביצה הטובענית הזו, התובענית! מי אני שאכלה ימי ברשימות שמות... מעולם שנאתי, גם פחדתי, לרדת במחילות העפר, במעי החפירות... ועתה גם עלי יצא הקצף. הנסתרה בינתי שאני שמה לילות כימים בחקר סוגיה זו שהיא נאלמה ואין בה אלא רשימות רשימות שמות המפרכסים לצאת? (עמ' 39-40)

ובהמשך עוד הוסיפה אריאלה ותיארה את ההווי האקדמי שאופף מחקרים כאלה, ענייני רשימות פרסומים, וותק וקביעות וכיבודים וכינוסים, שכולם היו לה לזרא, ואין להתפלא על כך.

אבל גם הצד השני לא נעדר משם, וגם כך היא כותבת באותו עמוד: הכל החל לפני חודשים רבים. עם המבט הראשון שהעפתי ברשימות ההן. מבט אחד בלבד נתתי בהן, וכמו מיד קמו שמות האנשים שברשימות קמו כאחד, קמו, הסתדרו להם שורות שורות ועמדו להעיד על עצמם שהם מחוטר בנימין. כך ממש. הסתדרו בשורות כמתקוממים על בטענות:

"הראש כלב נחננו אשר ליהודה!?" היו כזועקים אלי באלם מתוך הרשימות. וכל זאת – עוד לפני חודשים רבים, אך אני, כבר אז כבשתי אותם. מיד, אל תוך שורותיהם כבשתי, את בני נעות המרדות! היה עלי לכובשם, היה עלי, שאחרת ירימו ראש...

אלה שנכבשו בעבודת הדוקטורט, שבו והרימו ראש ב"אחרריך בנימין". כאן אין מדובר כבר בחקר שמות. הדוקטורט השתלב כאן במיתוס גדול על תולדות שבט בנימין, מימי המלך שאול, דרך מרדכי ואסתר ויהודי ספרד ואנוסיה ודונה גרציה נשיא, עד ימי הגאולה והגואל שמבני בנימין. בין המון האסוציאציות המקראיות, המדרשיות וההיסטוריות שנשזרו כאן יש מקום חשוב לגולי בנימין באשור, ולסיפור כתיבת תעודות בית מורשו. אף מעבר לתיאוריה הכללית על האופי "הבנימיני" של השמות ששם, גם בכמה מן השמות הספציפיים של הגולים ב"אחרריך בנימין" מצינו הד לעבודת הדוקטורט. כגון בשם "רשפה" (עמ' 25 ואילך) – בדוקטורט (עמ' 77) דנה אריאלה בשם "רשף" ומעלה השערה ש"רשפה", שם פילגשו של שאול, מסתמא בת שבט בנימין, צורת נקבה היא של שם זה.

אבל כאן צצה דילמה הפוכה לזו של הדוקטורט. המיתוס של "אחרריך בנימין", אף שקיבל השראה ודחיפה מעבודת הדוקטורט, נוצר כולו במוחה החופשי של המחברת, ותלותו בפשוטי המקראות היתה מעטה ביותר. גם עם מצב זה לא השלימה אריאלה, כי אילו הסתפקה בכך, היה הרומן לוקה בשרירות כלשהי ומלאכותיות, ואמינותו היתה נפגמת. מכך נמנעה אריאלה, ומצאה דרכים יפהפיות לשוב ולנטוע את יצירת חלומה על קרקע המציאות.

דרך אחת היתה שילוב עצמה, בדמותה ובשמה, בתוך הרומן. הפרקים ההיסטוריים משולבים בתיאורים אוטוביוגרפיים של הליכותיה ומסעותיה של המחברת, ושל המחשבות שהרום והולידום. בין פרשה היסטורית אחת למשניה

קורא הקורא תיאורים עדינים ומלאי הומור על ביקורה של אריאלה בבית שנולדה בו בבית עובד, ועל הווי אוניברסיטת ברנדייס ובכללו פרשת הדוקטורט, ועל ר' זאב ידידיה שאיננו אלא שם אחר לדמות בוסטונית ידועה, ועל טיולה עם אדי בעלה ללוצינה וגרנדה שבספרד ולבית הכנסת של האנוסים בניו-פורט שברוד-איילנד ולחוף הכינרת בטבריה.

אמנם היסודות האוטוביוגרפיים לא באו רק לשמש מסגרת למיתוס של "אחריך בנימין", והם משתלבים גם בתוך המיתוס עצמו. עניין זה מתגלה לאור העולם בסופו של הרומן, באהבה המופלאה בין המחברת-המספרת הלוכשת במידת-מה את דמות הגבר של שאול המלך, האיש הימיני, לבין אותו נער בבריכת האלהמברה בגרנדה, שלבסוף נדמה בעיניה כצועק ושואל: "למה רימיתני ואת שאולה". סוף מסתורי זה מתקשר לתחילתו של הרומן שבו מתלבטת אריאלה בשאלה איך ידעו בני בנימין בחוטפם להם מבנות שילה שאין בין החטופות, לובשות הכלים השאולים, נער שהתחפש לנערה, והוא גם מזהיר ומנצנץ מקטעים רבים אחרים. אך פירוש מלא לסוף הרומן ולתפיסת עצמה של המחברת מצריך עיון מעמיק החורג הרבה מבעיית התנ"ך והספרות המעסיקתנו כאן.⁴

עוד פתרון נקטה אריאלה ב"אחריך בנימין" לבעיית מיעוט הכתובים התומכים את המיתוס המסופר שם. אריאלה המספרת מודה כאן באשמה. אדרבא, היא מציגה את "הבדיה" כדרך הרצויה בעיניה, ועדיפה על שיטת הדוקטורט. זה מקומה של פרשת המגילה המזויפת של מיסטר בכר המגוללת כאן מתוך אהבה והזדהות, ונוצרה חלקית לפי דוגמת שפירא, הזייפן הירושלמי הנודע שדמותו משכה את אריאלה במין קסם אפל. וכך היא כותבת לפני

---

⁴ כשקראתי לראשונה את הרומן, והוא עדיין בכתב יד, שאלתי את אריאלה אם אין בו כעין יומרה משיחית. אריאלה נשתתקה ולא השיבה. ולמחרת חזרה לכך והסבירה שלמלה "יומרה" צלצול רע בעיניה, וצריך לומר "חלום".